

ANTONI MARTÍ MONTERDE

Contra el diàleg

Història d'una fatiga intel·lectual entre Catalunya i Espanya

PARAULES GASTADES

Hi ha paraules que, malgrat el seu significat indiscutiblement constructiu, positivament amable i ple de valors, de tant emprar-les acaben gastades, buides dels valors que contenen, que han quedat erosionats, fins fer-les esdevenir inservibles. Quan aquesta confiança en la paraula es veu repetidament decebuda, costa molt reconstruir-la. Una d'aquestes paraules és diàleg. Es tracta d'una paraula que, per la seva història, hauria de tenir una força que la fes indestructible: es troba en els orígens de la nostra civilització, amb els *Diàlegs* de Plató, i el Diàleg va passar de ser la forma d'expressió clàssica de la filosofia a esdevenir un dels gèneres literaris més practicats pels humanistes, com Petrarca o Juan de Valdés; sota la forma de la conversa la sociabilitat il·lustrada francesa —els *Salons*— el diàleg es transforma en una de les claus per a entendre el segle de Lluís XIV, figures com Voltaire o Diderot, i les converses amb Goethe d'Eckermann continuen aquesta tradició.

Antoni Martí Monterde (1968), professor de Teoria de la Literatura i Literatura Comparada a la Universitat de Barcelona, dirigeix el Grup de Recerca Literatura Comparada en l'Espai Intel·lectual Europeu, així com la col·lecció «Figura» de les Edicions de la UB. És autor, entre altres, d'obres com *Poètica del Cafè* (2007; Hurtado&Ortega, 2021), *Un somni europeu. Història intel·lectual de la Literatura Comparada* (PUV, 2011), *París, Madrid, Nova York, les ciutats de lluny de Josep Pla* (Tres i Quatre, 2019, Premi Joan Fuster 2018), *Joan Fuster: la paraula assaig* (Afers, 2019), *L'home impacient* (Bullent, 2020, Premi J. V. Marquès-Ciutat de València, 2020). Recentment ha tingut cura dels volums *Joan Fuster. Figura d'assaig* (Comanegra, 2021) i *Josep Pla: Hem d'acostar-nos més a València* (Tres i Quatre, 2021). Ha publicat nombrosos articles a *L'Espill*

Però, ara com ara, podem dir que aquella tradició ha quedat trencada, no per desconeixement del que significava, sinó per emprar-la sense una veritable voluntat de comprendre i fer-se entendre a l'altre: *Operación dialogo*, Taula de diàleg, crides al diàleg... qualsevol conflicte ha de superar-se a través del diàleg. Però quan aquesta paraula s'utilitza només de manera estètica, quan es produeix una estetització de la política a través de determinades paraules de bon to i millor reputació, el diàleg deixa de ser un coneixement i negociació amb l'altre per a esdevenir, simplement un parany en què fer-lo caure per a deixar de parlar de les coses veritablement importants, d'allò que feia necessari el diàleg.

Però no ens hauríem de resignar a que la política canviï de significat les paraules; tal com va explicar Víctor Klemperer en un article publicat en la mítica revista *Aufbau*, l'any 1946, després de la caiguda del nazisme hem de ser capaços de tornar a estimar i sentir-nos representats per les paraules, rescatar-les de la seva putrefacció lingüística; una de les paraules que va ser damnificada —en el doble sentit de malmesa i condemnada—, va ser *intel·ligència*, i tot el seu camp semàntic, que inclou la figura de l'intel·lectual, que en el procés de destrucció de la *Bildung* va ser substituïda per caràcter, instint, ànima... amb la qual cosa quedava tallat l'accés a la ciutadania de les persones que no comptaven de manera innata, amb uns determinats trets. Per al romanista de Dresde, calia reconstruir la societat alemanya amb la recuperació d'aquestes paraules per a la llibertat: «Avui, la tasca de l'intel·lectual consisteix a portar a tots els cercles socials una certa percepció intel·lectual de la vida., a reduir i superar l'abisme que abans separava el poble i la intel·ligència». Per a Klemperer, el poble alemany havia de convertir-se en un poble d'intel·lectuals, per tal que el pensament i l'educació populars s'alliberessin de les cadenes i dels narcòtics del nazisme, i considera que en aquesta superació i restitució a la fragància lliure del significat de les paraules, l'intel·lectual individual, en la seva vida privada i quotidiana, ha de ser capaç de conservar la llibertat de pensament i provar de transmetre-la al seu voltant. «Aquesta és la seva tasca fonamental en la societat, i avui més que mai»,¹ conclou. Vèncer el nazisme, i les seves reparacions espectrals en els nostres dies implica un compromís amb les paraules, per a evitar la mort dels mots.

¹ Victor KLEMPERER, «El paper de l'intel·lectual en la societat» (1946), *Assaigs*, edició i introd. d'Antoni Martí Monterde, trad. cat. de Marc Jiménez, València, PUV, 2008, pp. 8-9

DIALOGISME I MONÒLEG

És evident que el diàleg és necessari; però en el nostre context aquesta paraula s'ha emprat ja tantes vegades per a desactivar les legítimes reivindicacions d'una de les parts que tota apel·lació al diàleg sona més aviat a una crida a assumir un monòleg autoritari.

En el diàleg hauria de predominar el que Mikhail Bakhtin, en les seves reflexions sobre el dialogisme de la novel·la anomenava paraula intrínsecament convincent; el dialogisme és una forma especial d'interacció entre consciències de drets i significats iguals; el dialogisme parteix de la natura dialògica de la consciència, de la natura dialògica de la vida humana,² «Viure significa participar en un diàleg: significa interrogar, escoltar, respondre, estar d'acord, etc. L'home participa en aquest diàleg amb tota la seva vida: ulls, llavis, mans, esperit, amb tot el cos, amb els seus actes. L'home es lliura tot ell a la paraula, i aquesta paraula forma part del teixit dialògic de la vida humana, del simposi universal».³ Per al teòric rus, en la història del llenguatge literari té lloc una lluita entre diversos aspectes i graus d'autoritat, i és evident que pensava també més enllà de la literatura. Entre el diàleg i el monòleg. El diàleg és impossible amb la paraula autoritària: la paraula autoritària demana ser reconeguda i assimilada per nosaltres, se'ns imposa amb independència del seu grau de persuasió interna pel que fa a allò que ens concerneix: la trobem associada amb anterioritat a l'autoritat. La paraula autoritària es troba allunyada, orgànicament lligada al passat jeràrquic. És una paraula preexistent que demana de nosaltres un reconeixement absolut, i no una dominació o assimilació lliures, amb les nostres pròpies paraules. Per això no admet cap tipus de joc en el context en què s'enquadra o en les seves fronteres; cap mena de transició gradual o làbil, de variacions estilístiques lliures, creadores, no hi és possible.⁴ Mentre que amb la paraula autoritària no es pot dialogar, perquè tendeix a la cosificació i el tabú, és la paraula de la vida oficial (monàrquica, clerical, burocràtica, moral, etc.), en canvi el diàleg sí que és possible gràcies a l'alternativa bakhtiniana de la paraula intrínsecament convincent; trobem possibilitats completament distintes en la paraula intrínsecament convincent i reconeguda per nosaltres; a aquesta paraula li correspon el valor definitori en el procés de formació ideològica de la consciència individual:

² Mijail M. BAJTIN, *Estética de la creación verbal*, trad. cast. de Tatiana Buvnova, México, Siglo XXI, 1982 (1979), p. 325

³ Mijail M. BAJTIN, *Estética de la creación verbal*, p. 334

⁴ Mijail M. BAJTIN, *Teoría y estética de la novela*, trad. cast. d'Helena Kriukova i Vicente Carrera, Madrid, Taurus, 1989 [1975], pp. 159-160

la consciència, per a viure una vida ideològica independent, es desperta en l'univers de paraules alienes que l'envolten; a diferència de la paraula autoritària externa, la paraula intrínsecament convincent és seminostra, semialiena.⁵ Però tot aquesta estratificació de la paraula esdevé en un context social. La paraula autoritària fe que el monòleg, si es troba en un context que no és autoritari, necessita transformar-se en propaganda. Mentre la paraula autoritària ve del passat, la paraula intrínsecament convincent és absolutament contemporània; per això fa possible el principi dialògic. El principal enemic del diàleg no és el silenci, sinó la tendència al monòleg d'un dels interlocutors. El monologisme és el contrari del dialogisme, de la pluralitat, de l'alteritat.

Tal com assenyalava Hannah Arendt, la propaganda s'adreça sempre als estrats no totalitaris de la població del país, o als països estrangers no totalitaris.⁶ És a dir, que necessita confirmar-se en una aparença de convicció. I aquest tret distintiu del monòleg autoritari convertit en propaganda es veu clarament en l'abús de les paraules que les porta a l'extrem de perdre credibilitat als diccionaris. Així han funcionat moltes apel·lacions a diàleg: com a mera propaganda.

LA DESTRUCCIÓ D'UNA PARAULA BELLA: TRES ESCENES EN LA RELACIÓ CATALUNYA-ESPANYA

En el cas que ens ocupa, la història intel·lectual de la paraula diàleg en les relacions intel·lectuals literàries i polítiques entre Catalunya i Espanya, no es pot dir que el corpus que cal tenir present sigui ni exigü ni avorrit. De fet, amb els precedents que calgui adduir abans i després de 1714, podem afirmar que travessa pràcticament

⁵ Mijail M. BAJTIN, *Teoria y estética de la novela*, pp. 161-162. Sobre Bakhtin, v. Tzvetan TODOROV, *Las morales de la historia*, trad. cast., Barcelona, Paidós, 1993 [1991]; Tzvetan TODOROV, *Mikhaïl Bakhtine. Le Principe dialogique*, París, Seuil, 1981. Tzvetan TODOROV, «Lo humano y lo interhumano», en *Crítica de la Crítica*, trad. cast., Barcelona, Paidós, 1991 [1984], pp. 71-86; Jola SKULJ, «Comparative Literature and Cultural Identity, A Bakhtinian Proposal», en Steven Tötösy de Zepetnek, Milan V. Dimic, Irene Sywenky (eds.), *Comparative Literature Now: Theories and Practice / La Littérature comparée à l'heure actuelle. Théories et réalisations*, París, Honoré Champion, 1999, pp. 209-217; Rick BOWERS, «Bakhtin, Self and Other, Neohumanism and Communicative Multiplicity», *Canadian Review of Comparative Literature / Revue Canadienne de Littérature Comparée* XXI, 4, desembre de 1994, pp. 564-575; Augusto PONZIO, *La revolución bajtiniana. El pensamiento de Bajtín y la ideología contemporánea*, trad. cast., Madrid, Cátedra-Universitat de València, 1998; Tzvetan TODOROV, *Nosotros y los otros. Reflexión sobre la diversidad humana*, trad. cast., Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1991

⁶ Hannah ARENDT, *The origins of the Totalitarianism* (1951), *Los orígenes del totalitarismo*, trad. cast. de Guillermo Solana, Madrid, Taurus, 1998, pp. 426-427

tres segles, i s'accentua durant el final del segle XIX i tot el segle XX, especialment a partir de la Renaixença catalana i de la crisi del 98 hispànic. Són molts els episodis de la història intel·lectual compartida que caldria tenir presents: la relació entre Miguel de Unamuno i Joan Maragall; les tensions entre el mateix Unamuno i Eugeni d'Ors arran de la polèmica sobre la llengua espanyola i la catalana comparades amb l'espigarda i el màuser; la posició decididament iberista al llarg de dècades d'Agustí Calvet *Gaziel*; els viatges a Madrid de Josep Pla, Josep Maria de Sagarra o Gaziel, entre molts d'altres, el pas del nacionalisme català a l'espanyol d'Eugeni d'Ors; la presència dels escriptors catalans en la premsa de Madrid, especialment en *El Sol* i les relacions amb José Ortega y Gasset, l'aparent solidaritat dels escriptors castellans durant la dictadura de Primo de Rivera, amb les iniciatives d'Ernesto Giménez Caballero al capdavant de *La Gaceta literaria*, i el seu posterior gir anti-catalanista, el debat a les Corts espanyoles sobre els estatuts de Catalunya, tant el del 1919 com el de 1932, amb intervencions d'Unamuno i Ortega; el front cultural durant la guerra i la immediata postguerra: els congressos de poesia celebrats als anys cinquanta a Segovia, Salamanca i Santiago de Compostel·la, en els què van participar destacadíssims escriptors catalans; la discussió amb Pedro Laín Entralgo i Julián Marías sobre la consideració de Catalunya; la polèmica sobre el bilingüisme; la recepció en la cultura castellana de l'obra de Salvador Espriu o de Joan Fuster; els monogràfics sobre la cultura catalana de revistes com *Ínsula* o *Cuadernos para el Diálogo*, o l'encontre d'intel·lectuals a Sitges impulsat per la Generalitat de Catalunya l'any 1981 de la mà de Josep Maria Castellet, per citar només els més evidents,⁷ que fins i tot il·lustren tensions tan recurrents que encara avui són molt vigents, bé com a epíleg, com a ferida no cicatritzada o com a paròdia.

No és aquets el moment per a exposar tot aquest calendari de malentesos i tensions culturals, però si de triar algunes escenes representatives de la crisi de la paraula diàleg, per tal que el seu passat ajudi a explicar el seu present. Aquestes tres escenes són: la relació entre Miguel de Unamuno i Joan Maragall, els *Diàlegs sobre poesia* dels anys cinquanta i, finalment, la revista *Cuadernos para el Diálogo*.

⁷ Sense voluntat de ser exhaustiu, per a aprofundir de manera general en tots aquests episodis vegeu HORST HINA, *Castilla y Cataluña en el debate cultural. 1714-1939*, Barcelona, Península, 1985; ALBERT BALCELLS, *Cataluña ante España*, Lleida, Milenio, 2011; JOAQUIM VENTALLÓ, *Los intelectuales castellanos y Cataluña: Tres fechas históricas: 1924, 1927 y 1930*, Barcelona, Galba, 1976; ADOLFO SOTELO VÁZQUEZ, *De Cataluña y de España. Relaciones culturales y literarias*, Barcelona, Edicions UB, 2014

Unamuno i Maragall, cara a cara

En el tombant del segle XIX al XX Joan Maragall i Miguel de Unamuno,⁸ van intentar dialogar; tant en articles com en un intens epistolari van poder expressar les seves posicions de manera força plena i fins i tot sincera. Maragall va arribar a pensar que Espanya podia regenerar-se, i va trobar en l'iberisme i en Unamuno un primer interlocutor per a les seves «Oda a Espanya», «Himne Ibèric i «Visca Espanya»,⁹ de 1907

Però el diàleg amb Unamuno és frustrat per dues circumstàncies contundents: Unamuno, a partir de la Solidaritat, canvia d'actitud respecte de la cultura en català, i es pot dir que només queda obert al monòleg. A finals del segle XIX, és a dir, al començament de la relació amb Joan Maragall, Unamuno era capaç d'afirmar que:

Si el catalán escribe en castellano, perderá algo de su alma propia, y eso que pierda es precisamente lo que más nos interesa conocer a los no catalanes, porque es lo activo en él y lo durmiente en nosotros. Llegará a escribirlo con corrección, como dice Guimerá, pero *no conseguirá may donar prou sinceritat y prou ayre de real naturalesa als seus períodes, perque la careta may tindrà els moviments espontanis y la vida tota de la veritable cara*. Los catalanes que escriben en castellano trabajan en empobrecerlo, mientras que si escribieran en su lengua y en ella los leyéramos, trabajarían indirectamente en enriquecerlo, y no porque el castellano tomara elementos del catalán, sino porque el conocimiento de este idioma capacitaría a los castellanos que lo aprendiesen a descubrir ignorados elementos de su lengua propia.¹⁰

Però, absolutament espantat per la força del moviment de la Solidaritat Catalana i la transformació d'un cert regionalisme en nacionalisme, Unamuno retrocedeix i nega l'especificitat cultural catalana, tot mirant d'assimilar Catalunya a

⁸ La millor aproximació a la relació intel·lectual entre Joan Maragall i Miguel de Unamuno continua sent la segona part del llibre de Joan FUSTER, *Les orginalitats*, Barcelona, Barcino, 1956, recollit en *Obres Completes, vol. 4, assaig 1*, Barcelona, Edicions 62, 1975: «Maragall i Unamuno, cara a cara», pp. 41-63, un autèntic assaig d'Història Comparada dels Intel·lectuals, publicat originalment l'any 1952, amb motiu de l'edició de la correspondència entre els dos escriptors: *Unamuno y Maragall. Epistolario*, Barcelona, Edimar, 1951

⁹ Joan MARAGALL, «Oda a Espanya», *Visions i cants*, Barcelona, Tip. L'Avenç, 1900; «Himne Ibèric» inèdit en el seu moment, recollit a les *Obres Completes*, Barcelona, Selecta, 1947; Joan MARAGALL, «Visca Espanya», *El Poble Català*, Barcelona, 5 de juny de 1907

¹⁰ Miguel de UNAMUNO, «Sobre el uso de la lengua catalana», *Diario Moderno*, Barcelona, datat entre abril i maig de 1896; recollit en *Obras Completas, vol. IV, La raza y la lengua*, Madrid, Escelicer, 1968, p. 504

l'Espanya metafísica. Així, en el seu discurs de resposta a la Solidaritat, una conferència pronunciada en el Teatre Novedades el mateix 1906, titulada «Solidaridad española», dirà:

Hubo aquí un suceso triste en un tiempo: pero hay un refrán castellano que dice «No hay mal que por bien no venga». Como consecuencia de aquello hubo aquí un vivo movimiento, se formó eso que se llama comunmente Solidaritat Catalana. Es sin duda un movimiento pasajero y circunstancial, un movimiento que dentro de sí mismo lleva, como todo lo que es vivo, el principio de su disolución.

¡Dicen que es un método! Método es todo lo que piensa; estamos caminando continuamente sin saber a dónde hay que llegar. (...) Nada mas triste que los pueblos faquires que se encierran en si mismos, que viven en la contemplación de si mismos; y hubo un tiempo en que casi todo lo que es España se llamaba regionalista; era un movimiento puramente defensivo, es decir, una de las cosas mas tristes que puede haber. Se basaba en un desconocimiento mutuo. (...) Cuando he visto ondear vuestra bandera de las cuatro barras, siempre he visto en ella una bandera española duplicada; son dos banderas españolas hermanadas, juntas. Cortadlas por la mitad y tendréis dos banderas de España. Unid estas dos mitades y tendréis vuestra bandera catalana.¹¹

Molt poc queda uns anys més tard de la curiositat per l'expressió de l'esperit català a través de la seva llengua. «Quieren los catalanes dar su espíritu, difundirlo? Viértanlo en castellano»,¹² sentencia l'any 1911. Maragall, fins i tot en el seu moment més regeneracionista i de relació epistolar més intensa amb Unamuno, ja va mostrar-se escèptic i havia escrit en «La patria nueva», l'any 1902:

Para que el catalanismo se convirtiera en franco y redentor españolismo sería menester que la política general española se orientara en el sentido del espíritu moderno que ha informado la vida actual, no sólo de Cataluña, sino también de algunas otras regiones españolas progresivas. Mientras todas ellas continúen gobernadas por el viejo espíritu de la España muerta; mientras decir política española equivalga a decir absorción, fraseología, y administración contra el

¹¹ Miguel de UNAMUNO, «Solidaridad española (Conferencia pronunciada al Teatro de Novedades de Barcelona el día 15 d'octubre de 1906)», *La Publicidad*, 16 d'octubre de 1906, Barcelona; recollit en *Obras Completas, IX. Discursos y artículos*, Madrid, Escelicer, 1971, pp. 216-230

¹² Miguel de UNAMUNO, «Sobre el imperialismo catalán», *Hispania*, 16 de juliol de 1911, Buenos Aires; recollit en *Obras Completas, III, Nuevos ensayos*, Madrid, Escelicer, 1968, p. 1307

contribuyente, entregada por el favor a tantos altaneros mendigos (por no decir cosa peor) de levita, es imposible que ninguna región civilizada de esta España sea sincera y eficazmente españolista.¹³

Exhaust per la decepció unamuniana, Maragall acaba desistint; tots els esforços que havia fet —encara que fossin més aviat adreçats a un iberisme que, com el federalisme, sempre ha tingut més partidaris a Catalunya que a Castella— havien estat balders, no hi havia interlocutors a l'altra banda:

Pues yo creo que esto no puede ser; que la personalidad catalana no está bastante fuerte para este intento; y que emprenderlo por aquel camino sería nuestra ruina definitiva, sin provecho alguno para la nación española.

La prueba ha sido hecha, nada menos que por cinco siglos. Cataluña se incorporó, espiritualmente y todo, al Estado hispanocastellano (...) ¿Dónde está el rastro de catalanidad en el espíritu español de mientras esto así ha durado? ¿Dónde están los hombres, dónde están las obras, dónde los hechos políticos, ni las leyes, ni los partidos, ni las escuelas, de los que se pueda decir: —Esto es lo catalán de España, éste es el sello, éste es el rastro, ésta la aportación y la ganancia que los catalanes, por catalanes, han dejado en el tesoro del espíritu hispano? ¿Qué substancia ganó España con tenernos? ¿Qué ascendió Cataluña con tal incorporación?¹⁴

En realitat, tal com va sintetitzar Joan Fuster, Unamuno i Maragall estaven condemnats a no entendre's. Mentre Maragall era sobri i coherent, en canvi el futur rector de Salamanca, energúmen, va esdevenir una mena de Conchita Bautista o de Carmen Sevilla de la filosofia: «fue, y sigue siendo, un enorme espectáculo intelectual».¹⁵ Però aquests espectacle tenia un límit: l'altre. «Maragall podia *meterse en la piel de otro*, sense quedar-se en ella ni amb ella»,¹⁶ i això últim —afegeix Fuster en nota al peu, és el que feia Unamuno. En les conclusions de la segona part de *Les originalitats*, Fuster ho sintetitza molt bé:

¹³ Joan MARAGALL, «La patria nueva», *Diario de Barcelona*, 11 de setembre de 1902, Barcelona

¹⁴ Joan MARAGALL, «Catalunya i avant», *Diario de Barcelona*, 5 d'octubre de 1910, Barcelona

¹⁵ Joan FUSTER, «El caso de Don Miguel», *Contra Unamuno y los demás*, Barcelona, Península, 1975, p. 15

¹⁶ Joan FUSTER, *Les originalitats; Obra Completa vol. 1. Poesia, aforismes, diari, vinyetes i dibuixos*, edició a cura de Josep Palàcios i Antoni Furió, Barcelona-València, Edicions 62-Publicacions de la Universitat de València, 2002, p. 129

Unamuno no creia en composicions, sinó en imposicions: la unitat espanyola, per a ell, era el resultat o l'usdefruit d'una victòria. Va ser realment home de guerra civil, no de diàleg. Maragall ho era, en canvi, de pau civil, de concòrdia: un treballador esperançat. (...) Quan, el 1911, la mort de Joan Maragall interromp l'*Epistolario*, els homes i els fets prolongarien, en altres terrenys, els temes que ocuparen i preocuparen els dos escriptors. Però la nostra història més recent, i això que encara no és història, foren, de l'un costat i de l'altre, mes unamunians que maragallians.¹⁷

Joan Fuster recorda en el seu *Diari* de l'any 1952 que Miguel de Unamuno, va fer-se un autoretrat aforístic molt precís «Trobo una nota titulada “Dedicances!” Es refereix, en efecte, a la dedicatòria que don Miguel de Unamuno va escriure en un exemplar de *El sentimiento trágico* que enviava a Louis Bertrand: “A M. Louis Bertrand, después de haber leído en la *Revue des Deux Mondes* sur artículo “Mes Espagnes” —Un Espanol profesional, Miguel de Unamuno, Salamanca”... Copio les errades i tot... L'autodefinició del Rector de Salamanca no pot ser més justa. Serveix, de més a més, per definir més gent. Cal retenir-la».¹⁸ Efectivament, la professionalitat d'Unamuno està fora de dubte. Mestre en el monòleg interior amb les seves novel·les, Unamuno era, en la vida política, un mestre en el monòleg exterior.

Diàlegs poètics

Molts anys després, té lloc una *Operación Dialogo* poètica, els Congresos de Poesía; el primer celebrat a Segovia del 15 al 24 de juny de 1952; un any més tard va organitzar-se'n un altre a Salamanca i, l'any 1954, a Santiago de Compostel·la. Aquestes trobades marquen un cert punt d'inflexió en les relacions entre escriptors catalans i castellans, tot i que sembla una mica exagerada i a benefici d'inventari espanyol considerar-los, com fa Jordi Amat,¹⁹ una avinentesa en què els més prestigiosos homes de lletres del país van fer un pacte per a oblidar i donar pas a un projecte de rectificació, tot albirant una possible transició democràtica impulsada per la poesia. Eren els temps en què encara ressonaven els ecos rimats de la revista *Garcilaso*, fundada pels poetes falangistes, i que va inspirar a Vicent Andrés Estellés el seu

¹⁷ *Ibíd.*

¹⁸ Joan FUSTER, *Diari*, en *Obra Completa vol. 1. Poesia, aforismes, diari, vinyetes i dibuixos*, edició a cura de Josep Palàcios i Antoni Furió, Barcelona-València, Edicions 62 i Publicacions de la Universitat de València, 2002, p. 338

¹⁹ Jordi AMAT, *Las voces del diálogo*, Barcelona, Península, 2007

al·legat: «No escric èglogues», del *Llibre de Meravelles*. També era l'època en què Gabriel Celaya clamava «La poesia es un arma cargada de futuro», en un llibre seu de 1955, *Cantos iberos*,²⁰ publicat precisament a la col·lecció de la revista *Verbo*, que dirigien Joan Fuster i José Albi a Alacant. Sens dubte, en els despatxos de la censura aquest vers inflammat de Celaya va ser acollit amb un somriure de tranquil·litat: mentre sigui la poesia...

El cas és que l'encontre de Segovia, era la primera vegada després de la guerra que escriptors catalans eren considerats en tant que tals i se'ls permetia expressar-se sobre literatura catalana en un acte quasi-oficial, tot i que la iniciativa no sorgís més que de la bona voluntat de Dionisio Ridruejo i Rafael Santos Torroella, auspicada pel ministre Ruiz Giménez i Antonio Tovar, que acabava de ser nomenat pel ministre Rector de la Universidad de Salamanca. Com es pot apreciar en la correspondència entre els organitzadors i Carles Riba, l'assistència de catalans al Congrés no va ser fàcil, i el context, gens propici. Riba, en un primer moment va acceptar, però poc després va anunciar a Santos Torroella que «no vindré al Congrés; a aquest Congrés de Poesia Espanyola al qual fraternalment, tan deferentment se m'ha invitat a assistir».²¹ Les seves raons eren igualment poètiques, però en una altra direcció:

Miri, benvolgut Santos, no es tracta d'un cop de geni meu; els altres confreres invitats —de temperaments i fins de situacions tan diverses— han vingut, cadascun pel seu camí, al mateix sentiment. Després del dia en què tinguérem aquella agradable conversa a casa de V., han succeït coses desagradables, francament intolerables. A en Foix, qui podia li digué, a Madrid, que, sobre l'autorització d'uns quaderns de poesia en català, ni diàleg; persones que s'havien aventurat a publicar una modesta, innòcua revista, avui són a la presó; el permís per a un mans butlletí literari, del qual havia aparegut un primer número, ha estat anul·lat, per vies de fet, per una altra banda. Un cert optimisme, doncs, al qual semblava aquell dia justificat obrir-se, ha desaparegut. Comprendran que no és pas amb cor alegre i sense encongir, que un poeta català es deixa afalagar i passejar amb fons que, tan discretament com es vulgui, vénen del mateix Estat que entén haver de fer una política d'eutanàsia amb la nostra llengua. Als ulls de la gent, un Congrés sempre té alguna cosa de «tournée de plaisir»; el paper que tan amablement ens donaven, comportava una satisfacció personal que ens

²⁰ Gabriel CELAYA, *Cantos iberos*, Alacant, Verbo, 1955

²¹ Carles RIBA, Carta a Rafael Santos Torroella, de 23 de maig de 1952. Arxiu Riba; recollit en *Cartes de Carles Riba. II: 1939-1952*, ed. de Carles Jordi Guardiola, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1991

faría nosa. És per això que crec, que creiem haver de suprimir aquesta presència personal, reduir la nostra col·laboració a un suport moral i a una veu que parli fraternalment i lleialment des de lluny. Sí, va bé, i m'honora, que el meu no figure entre els signants de la Convocatòria.²²

Santos Torroella el va convèncer en una nova carta de la necessitat d'assistir al Congreso de Poesía. Decidit a acudir, Riba va llegir un discurs sobre la literatura catalana des d'Aribau ençà que, com tot paper escrit aquells dies, tenia una o més lectures entre línies. De fet, malgrat la finíssima ironia noucentista i les implicacions politico-simbolistes, es tractava més aviat d'un escrit divulgatiu sobre la Renaixença: «Unas “trovas” y un siglo de poesía en Cataluña». Amb tot, els innegables vincles entre literatura i nació que implica el tema, així com la pertinència de parlar de literatura catalana en temps passat o present davant d'un auditori on es barrejaven autoritats poètiques, polítiques, militars i religioses, convertien els folis de Riba en incandescents. Malgrat les lectures optimistes d'aquellencontre, la tensió entre els participants va ser molt evident. L'escriptora Clementina Arderiu, esposa del conferenciant, ha explicat com temia que, en acabar la seva intervenció, fos immediatament detingut i empresonat; sembla que Antonio Tovar, ben conscient dels nous temps, va haver de temperar algun ànim castrense.

Carles Riba resumia la relació entre Unamuno i Maragall advertint de l'asimetria que s'hi havia donat:

No es de extrañar, pues, que en el diálogo entre Maragall y Unamuno, proseguido en cierto modo después de la muerte de aquel, el disentimiento asome o estalle a cada punto. Debe proclamarse, empero, que Unamuno, tan poco lúcido, tan superficial, tan falto de tacto, a menudo, en la apreciación de las realidades de los catalanes, fue al presentárselas o representárselas Maragall cuando mas se acercó a comprenderlas. Efecto del amor y de la pureza, sin duda, a la que el magnánimo vasco era tan sensible. Porque, en suma, Maragall, mientras otros en derredor de él organizaban, animaban, luchaban, instituían, se peleaban o divagaban, emitió una voz límpida, sensata, y dio una advertencia de amor. No se vinculó en las empresas ni en el poder de nadie, hombres o partidos: únicamente en la verdad. Predicó el amor a todo trance, hasta la utopía; hasta oirse tachar de anarquizante: a fuer de poeta —lo que en resumidas cuentas era—, dijeron y, sin decirlo, han dado a entender algunos benignamente; sin notar que la caridad

| ²² Ibíd.

encendida siempre da la impresión de anárquica a los torcidos por el espíritu de compromiso, a los presuntuosos y a los avaros.²³

En la seva conferència, Riba, conscient que té una oportunitat única en ple franquisme, recorda que Maragall havia afirmat: «he hablado de lo más conocido, de lo más lejano en el tiempo, en una palabra, de lo histórico, para dar modestamente prenda de que los escritores catalanes somos sensibles a cuanto significue invitación al diálogo sobre lo presente y cooperación para lo porvenir».²⁴ La veritat és que, a banda del ressò en la revista *Destino* que la presència d'Antoni Vilanova en el congrés propiciés, les hemeroteques mostren que en realitat totes aquelles converses havien de fornir un corpus epistolar a la publicació *Revista*, impulsada a Barcelona precisament per Ridruejo i, finalment, en la revista madrilenya *Alcalá*.²⁵ Que *Revista* es publiqués a Barcelona entra dins l'estratègia de crear un clima d'aparent aproximació a la cultura catalana que, en realitat amaga unes altres intencions. Ridruejo volia fer oblidar el fracàs de la seva intenció de repartir octavetes en català a l'entrada de Franco per la Diagonal per tranquil·litzar al barcelonins; però sobretot, aquella revista volia crear una aparença de normalitat en la línia de l'autorització dels primers llibres editats en català a la postguerra: clàssics catalans medievals sense versió actualitzada, com seria habitual en aquest tipus d'edicions, de manera que el català podia fer-se passar per una llengua morta, objecte d'arqueologia i bibliofília, però incapaç d'articular un públic lector en el present. Un pla com aquest només podia ser concebut des d'una càtedra de Filologia amb connexions directes amb el règim franquista. Un cop mort Riba, com en el cas de Maragall, en ple diàleg, les perspectives obertes deixen d'estar damunt de la taula, a l'espera de la seva reaparició especular.

Joan Fuster, en un article publicat a la revista de l'exili català a Mèxic *Pont Blau*, va fer una afuada lectura d'aquellencontre com una invitació al bilingüisme:

²³ Carles RIBA, «Unas Trovas y un siglo de renacimiento literario en Cataluña», ponència de Carles Riba en el I Congreso de Poesía, celebrado en Segovia del 15 al 24 de juny de 1952. Arxiu Riba; recollit en *Obres Completes, IV. Crítica*, ed. D'Enric Sullà i Jaume Medina, Barcelona, Edicions 62, 1988

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Dionisio RIDRUEJO, «Poetas en la unidad», *Revista*, n. 14, 17 de juliol de 1952, Barcelona; Carles RIBA, «Carta abierta a Dionisio Ridruejo», *Revista*, n. 16, 31 de juliol de 1952, Barcelona; Dionisio RIDRUEJO, «En conversación con Carles Riba», *Revista*, n. 20, 28 d'agost de 1952, Barcelona; Dionisio RIDRUEJO, «Unidad como libertad», *Alcalá*, n. 20, 10 de novembre de 1952, Madrid-Barcelona. Vegeu també Dionisio RIDRUEJO, *Con fuego y con raíces. Casi unas memorias*, Barcelona, Planeta, 1976

Organitzat per una entitat paraestatal, s'ha celebrat a Segòvia un Congrés de Poesia, en el qual han intervingut escriptors de diversos idiomes. Catalans, hi eren Carles Riba, Manent i Foix. Riba va donar una conferència sobre l'últim segle de literatura catalana. La presència dels tres poetes catalans a Segòvia ha donat ocasió a comentaris públics sobre la necessitat d'acostament entre els intel·lectuals espanyols i els catalans. Un d'aquests comentaris, de Dionisio Ridruejo, s'ha publicat en «Revista» de Barcelona, al número del 17 –VII– 52. Diu, entre altres coses: *«Que la lengua catalana tenga abierto libérrimamente el camino de la creación para enriquecimiento de lo común español. Así podría formularse una conclusión no expresada, pero sí sentida en Segovia (allí donde tuvo su corona Isabel, la unificadora). Pero tras este deseo de justicia queda planteado otro problema. El castellano no es sólo un idioma nacional: trascendió a un mundo entero a donde, no lo castellano, sino lo español plenario se proyecta, se sigue cada día proyectando. ¿Cuáles son los deberes del hombre catalán, del hombre de espíritu para con ese mundo? ¿No estará entre sus deberes el de una intervención directa y no mediata? ... el bilingüismo activo de Maragall sigue pareciéndome a mí —con su generosa inclinación al diálogo— la respuesta más adecuada a las preguntas que han antecedido.»* Aquestes frases no necessiten comentari. Llibertat per a la creació —per a fer literatura només— i bilingüisme. Això demana un espanyol d'avui, després d'un gran esforç per simpatitzar amb Catalunya. Això només. Tanmateix, si ho demana és perquè no existeix, ni la llibertat mínima, ni el bilingüisme dels mil·lors. Com a senyal, ja té açò la seua importància.

Cal recordar que, abans d'aquelles iniciatives, Giménez Caballero havia publicat, l'any 1942, *Amor a Cataluña*, que començava amb unes frases tan sinceres com inequívokes:

CATALUÑA

Te habla un español que te quiere. Y te quiere, como los españoles de la meseta castellana desde siglos te aman: con pasión. Con la misma pasión que se quiere a una mujer.

Y la pasión, ya lo sabes: va desde el despojamiento más abnegado de nuestra propia dignidad, hasta la ira terrible de esa dignidad al fin exacerbada: hasta el crimen, que por eso se ha llamado pasional.

«Quien bien te quiera, te hará llorar», dice el profundo adagio nuestro.

«La maté porque era mía», dice también otro hondo y apasionado decir de nuestro pueblo.²⁶

| ²⁶ Ernesto GIMÉNEZ CABALLERO, *Amor a Cataluña*, Madrid, Ed. Ruta, 1942, pp. 17-18

Com a manera de precisar els punts de partida del nou règim no se li pot negar la claredat expositiva. Sens dubte la veu de Giménez Caballero ja s'havia apagat prou en 1952, però és evident que responia a un estat d'esperit nacional profundament arrelat als escriptors castellans. Un dels testimoniatges a l'obra d'aquell encontre, Vicente Aleixandre, li confessa a Jose Luis Cano, en *Velintonia*, que

aunque él seguirá ayudando para que se mantenga y se intensifique esa atmósfera de comprensión y acercamiento que ahora existe, sostenida en buena parte por *Insula* y el grupo liberal de Ridruejo, en el fondo es pesimista, «porque los catalanes no se contentarán con que puedan publicar sus libros en catalán, lo que es enteramente justo, sino que en una nueva etapa, cuando llegue, si es que llega, la democracia, querrán que toda la enseñanza en Cataluña se dé en catalán, y el castellano quede completamente desplazado y se estudie sólo como un idioma más, como el francés. A esa desmembración lingüística me opondré siempre, como se opusieron Unamuno y Ortega en el parlamento de la República».²⁷

Sembla que, a més a més d'una gran poeta, Vicente Aleixandre era també un clarivident futuròleg en politologia.

Fuster, que en els anys quaranta havia estat un notable poeta —sembla que també en castellà: havia arribat a presentar-se al premi Adonais de poesia— va assistir a un d'aquells encontres de poetes, al de Santiago de Compostel·la. El grup català el formaven Clementina Arderiu, Carles Riba, Ricard Permanyer —Fuster afirma no entendre per què—, Maurici Serrahima, Joan Perucho, Antoni Vilanova, Antoni Comas i el mateix Fuster. El nom d'Antoni Vilanova li fa pensar en una estratègia dels organitzadors per tal que la revista *Destino*, es fes ressò de l'encontre. A banda d'una magnífica descripció dels canvis de paisatge que va trobant durant el viatge a Galícia —«El pas de la desolació a la brillantor ciutadana és tan brusc, que fa por. Que fa por i que fa l'efecte que Madrid és una ciutat injustificada»—, el seu balanç del Congreso mostra una decepció absoluta: «l'actitud ideològica de Ridruejo és inacceptable, és clar», recorda les iniciatives de l'altra dictadura, la de Primo de Rivera en què Ernesto Giménez Caballero organitzava exposicions del llibre català a Madrid, àpats, i viatges de germanor. En els seus diaris d'aquells dies, anota: «El "diàleg", naturalment, no podia ser molt eficaç, donada la qualitat dels interlocutors que ens posaven al davant. No dic que "nosaltres" fóssim "millors"

²⁷ José Luis CANO, *Los cuadernos de Velintonia. Conversaciones con Vicente Aleixandre*, Barcelona, Seix Barral, 1986

que ells, sinó que ells no tenien gens de curiositat per saber què fem o què pensem nosaltres».²⁸ Aquesta expressió decebuda sobre la utilitat d'aquells diàlegs lírics que trobem en els diaris —que no havien estat inclosos en la primera edició, i que han estat rescatats per a la nova edició de l'*Obra Completa*— i que precedeix un bon resum de les intervencions, es desenvolupa de manera molt més en l'article publicat a la revista *Pont Blau*, aquell mateix any, ja esmentat.

En definitiva, tot sembla indicar que aquells diàlegs lírics només van servir per a estetitzar novament la política, més concretament la política poètica. Un cop més l'oferta de diàleg no és sincera, sinó que vol erosionar una de les parts i enfortir la dominant. Mentre s'extingien les veus del Diàleg, un dels assistents al Congrés de Compostel·la, Maurici Serrahima, era més escèptic. Així ho va anotar el 30 d'octubre de 1952, molt clarament en els seus diaris:

La discussió es va centrar en el fet de si ens oferien possibilitats i després no ens les donarien. Vaig dir que no era pas en aquest sentit que jo veia la qüestió: tant si després ens donen facilitats com si no ens les donen, el que de moment, amb aquell Congrés, ja hem aconseguit és que aquí, i fins allí i tot, després de tants anys de silenci, els diaris i les revistes parlin i que molta gent senti parlar de la realitat de la nostra llengua, de la nostra cultura, de les nostres coses. Per a mi, això sol —és a dir, encara que no aconseguíem res més— ja val la pena. Vaig entendre que això produïa en molts dels presents una certa sorpresa. En termes generals, gairebé tots hi van estar d'acord.

Els diaris anuncien que Espanya ha estat admesa a la UNESCO. Es veia venir.²⁹

La pregunta torna a ser la mateixa: en els participants del diàleg, hi ha algun interès espuri que anima una de les parts, atès que la llengua de la conversa impedeix dir allò de què en realitat s'està parlant?

Cuadernos para el diálogo

La tercera escena que vull subratllar és la publicació, des de 1963 fins 1978 de la revista *Cuadernos para el dialogo*, impulsada pel sector diguem-ne *democristiano* del règim, encapçalat per Joaquín Ruiz-Giménez.³⁰ La revista, seguint l'esquema creat per Ortega y Gasset amb *Revista de Occidente*, tenia també la seva pròpia editorial,

²⁸ Joan FUSTER, *Diari*, pp. 810 i 813

²⁹ Maurici SERRAHIMA *Del passat quan era present*, Barcelona, Edicions 62, 1974

³⁰ Javier MUÑOZ SORO, *Cuadernos para el Diálogo, (1963-1976): Una historia cultural del segundo franquismo*, Madrid, Marcial Pons, Ediciones de Historia, 2006

amb el mateix nom, i durant un cert temps va exercir de far progressista dins el panorama gris fosc de la cultura del segon franquisme. Era, després de nombroses revistes oficials o para-oficials, la primera vegada que es passava de *España como problema* o *España sin problema*, de Pedro Laín Entralgo i Rafael Calvo Serer, respectivament, a un editorial fins aleshores inversemblant: «Problemas para el dialogo»:

Iniciamos con este número extraordinario sobre «Problemas en España», otra prueba consistente en reunir, con cierta voluntad de sistema, diversos estudios, atrayentes y valiosos, que nos han ido enviando, de manera espontánea la mayor parte de las veces, algunos de nuestros colaboradores. Es significativo observar cómo se plantean sin requerimiento ciertas cuestiones que pocas veces tienen el conveniente reflejo en la prensa diaria. Podría decirse que el régimen de censura previa de la etapa anterior hacía prácticamente imposible la exposición objetiva de esos problemas. Pero hoy es un deber cívico encararse con ellos, con espíritu de libertad y responsabilidad.³¹

En aquest número apareix un important article de Maurici Serrahima sobre Prat de la Riba que, començava, simbòlicament amb aquestes paraules: «Han pasado casi cincuenta años desde que una mañana en que con mi padre entre a contemplar una vez más la maravilla gótica del Palacio de la Generalitat» i segueix un magnífic retrat de la figura del President de la Mancomunitat:

Prat de la Riba nació a fines de 1870 —como mi padre— y fue solo su muerte prematura la que impidió que se mantuviera en la primera línea política hasta después de 1940, es decir, hasta coincidir con generaciones que siguen en la brecha (...) A su muerte, pueblos enteros salieron al paso de su entierro, de Castellterçol a Barcelona. Pasado medio siglo, sigue siendo necesario recordarle cuando nos proponemos pensar en el futuro.³²

Són solament dues pàgines, però li serveixen per a establir un pont entre l'època de la Mancomunitat de Catalunya, la Generalitat com a institució perduda i el seu futur restabliment. Serrahima sabia que era necessària aquesta síntesi i la seva projecció envers el futur. Aquell mateix any havia mantingut una polèmica amb un dels màxims representants de la cultura oficial de la variant orteguiana, Julián Marías, que havia publicat una sèrie d'articles a *El Noticiero Universal* en què el

³¹ «Editorial», *Cuadernos para el Diálogo*, octubre de 1966, p. 3

³² Maurici SERRAHIMA, «Prat de la Riba», *Cuadernos para el diálogo*, octubre de 1966, pp. 12-13

filòsof feia una *Consideración de Cataluña*, el plantejament de la qual era esborrar tota especificitat i demanar als catalans que reconeguessin que la seva casa té dues plantes, una pública, el saló on es reben visites, en castellà, i una privada, domèstica, en què podien parlar català. Serrahima va respondre amb una altra sèrie d'articles sobre la *Realidad de Catalunya*, que intentava clarificar que aquesta distribució lingüística era incorrecta, interessada i una mera excusa per a imposar des del monolingüisme un bilingüisme anorreador de la llengua sense estat. Aquests articles, poc després van convertir-se en un parell de llibres,³³ de certa repercussió. Però *El Noticiero Universal*, malgrat ser un important periòdic de Barcelona, va crear una asimetria en el debat. D'entrada, com a pensador, cal reconèixer que Serrahima no és tan potent com el castellà; però a més a més, no va permetre que el debat s'obris en altres direccions, de manera que una possible intervenció de Joan Fuster va haver de veure la llum, precisament, en una revista de Madrid: *Triunfo*, com una Carta al Director de *El Noticiero Universal*:

Si me decido a enviarle a V. esta carta, es por una razón de detalle que me afecta de manera casi personal. En su artículo de 30 de noviembre, el señor Marías denunció ciertos presuntos «mimetismos» y «adulteraciones de lo verdaderamente peculiar y entrañable de cada pueblo». Y escribía: «Por ejemplo, la expresión 'País valenciano', que ahora empieza a ponerse de moda. ¿Cuándo se ha dicho así? ¿Cuándo han dicho los valencianos, ni en español ni en valenciano, tal cosa? 'País valenciano' no es más que un calco de 'País vasco', y este nombre es a su vez traducción de 'Pays Basque'. La palabra 'país' es, en español, muy reciente, de fines del siglo XVI o comienzos del XVII, no se ha generalizado hasta mucho después, y nunca se ha aplicado a Valencia cuando ésta tenía personalidad política dentro de la Corona de Aragón. Reino de Valencia, o simplemente Valencia, es lo que se ha dicho, etc.»

Fuster se sentia responsable de la recuperació del terme País Valencià i de la proposta de Països Catalans que Marías mirava d'esborrar en degradar-la a una còpia de la terminologia basca, i surt en la seva defensa.

De hecho, la «moda» a que alude don Julián «empieza alrededor de 1930 (poco más o menos en la época en que yo tomaba la primera comunión). Por aquellos tiempos se generalizó bastante «en valenciano y en español». Y había motivos que

³³ Julián MARÍAS, *Consideración de Cataluña*, Barcelona, Aymà, 1966. Maurici SERRAHIMA, *Realidad de Catalunya*, Barcelona, Aymà, 1967

lo justificaban. La denominación de «Reino de Valencia» resultaba anacrónica e incongruente (¿o no?); la simple y escueta de «Valencia», por otro lado, se prestaba a confusiones, ya que designaría a la vez a la ciudad-capital, a su provincia y a la «región» entera. Para sustituirlas, se exhumó y revitalizó la solución «País Valenciano». La cual, por lo demás, conserva el gentilicio. No se «adultera» nada.

Joan Fuster havia tramès aquest escrit, en la seva primera redacció, al diari *El Noticiero Universal*, on Julián Marías venia publicant les seva *Consideraciones de Cataluña*. En censurar-se la seva publicació, va afegir el paràgraf final, on deixa clara la seva opinió sobre els avantatges de què disposava Marías, i el va trametre a *Triunfo*.

No sé si al señor Marías le interesará saber —quizá no— que treinta años atrás, apareció un semanario titulado *El País valencià*, y que el *País Valencià* se titulaba una obra utilísima del profesor Felip Mateu i Llopis, e *Històries del País Valencià*, otra de Antoni Igual Úbeda, y que se celebró una «Conferencia Económica del País Valenciano», y que en la literatura y el periodismo autóctonos de la época —con firmas que van de Joaquín Reig Rodríguez a F. Almela i Vives, pasando por Miquel Duran, los Martínez Ferrando, Adolf Pizcueta, Artur Perucho, Sanchis Guarner, Gómez Nadal, etc.— se empleaba lo de «País Valenciano» con una asiduidad cada día más firme. Sería muy fácil acumular noticias y detalles sobre el particular. Lo de «ahora» no es ninguna «moda», sino «continuidad», y deseo de normalización y de esquivar anfibiologías.³⁴

Com es pot apreciar, un cop més ens trobàvem en un fals diàleg en què els avantatges subreptítics d'un dels interlocutors tornava a fer impossible quelasevol conclusió constructiva i acceptable.

Per això, proporcionalment, és molt meritòria la posició de *Cuadernos para el diálogo*, que l'any 1974, a la seva editorial va publicar el volum *Estudios sobre el País Valenciano*, a cura de J(aime). Millás.³⁵ A *Estudios sobre el País Valenciano*, a banda

³⁴ Joan FUSTER, «Contra Marías», Carta al Director de *El Noticiero Universal*, Madrid, *Triunfo*, año II, n. 186, 25 de desembre de 1965

³⁵ Gustau MUÑOZ va publicar una bona síntesi d'aquest i d'altres monogràfics de revistes dedicats al País Valencià en un article publicat a *El Diario* el 16 d'agost de 2021: «Un país sobre el paper»: «En una certa època varen sovintejar els números extraordinaris —els monogràfics— o els suplementos d'algunes revistes dedicats al País Valencià. (...) El 1974 aparegué un suplement de *Cuadernos para el dialogo*, “Estudios sobre el País Valenciano”, a cura de Jaime Millás. “El País Valenciano está a la búsqueda de su identidad”, deia. Al·ludia també a un precedent a la mateixa revista, tan dinàmica llavors, l'article de Joan Fuster “Valencia:

de subratllar l'ús absolutament normal del nom del país —tot superant el criteri estret de Julián Marías i abans de la seva problematització per part de l'extrema dreta valenciana durant els anys setanta—, i que la nòmina de col·laboradors comença amb Josep Vicent Marqués, sobta el to de la introducció:

El País Valenciano está en la búsqueda de su identidad, y para que ello sea un hecho necesita que los valencianos decidan llevarlo a término, continuando el camino gestado en la década anterior. En manos de su voluntad queda que el País Valenciano llegue a estructurarse como tal, en un mundo donde el regionalismo, como desarrollo integral de una comunidad de hombres, es una libertad más, similar a las tradicionalmente consideradas.

I cita l'article que en aquesta mateixa revista havia publicat Joan Fuster, «València: una singularidad amarga», aparegut al número de novembre de 1973:

Por una mera inercia culturalista —la del idioma—, valencianos y mallorquines solemos quedar implícitos en un planteamiento general catalán. Sólo que la lengua, con ser mucho y muy básico, no lo es todo... Nadie nos toma en cuenta. Como si ese pedazo de mapa que ocupamos careciese de entidad propia.

una singularidad amarga”, publicat al número de novembre de 1973. Era, una mica, un altre espectre d'autors, però amb coincidències. Ferran Vidal, reticent, feia una diagnosi general de l'economia valenciana, i l'encertava bastant. Ja hi havia una situació de crisi, el *shock* del petroli. Plantejava l'ardu problema de la competitivitat de la indústria valenciana. Damià Mollà insistia en el predomini industrial. Llegit avui, encara es percep l'ambient de debat d'aquell temps, i té espurnes de lucidesa. Josep M. Soriano plantejava el drama d'una agricultura sense relleu. Javier Paniagua i Amparo Álvarez —qui ho diria— explicaven aspectes històrics del moviment obrer al País Valencià. Josep V. Marqués donava voltes al tema de la burgesia valenciana —que sí, que sí existia, remarcava amb èmfasi... “Si la sociedad valenciana no es feudal ni socialista, ¿cuál es la clase dominante?” Marqués (i Mollà) duien a terme una croada a propòsit de la realitat plenament capitalista i industrial del país, *ergo* el que calia fer era la Revolució socialista, res de pactes per la llibertat, ni transicions, ni democràcies burgeses. Temps després, Marqués es dispersaria i Mollà, amb l'excusa de la tercera via, s'abraçaria a Rita Barberà. Hi havia més coses: Manuel Girona s'esplaiava sobre Castelló l'Autopista del Mediterrani; José Vicente Mateo sobre Alacant (“Alicante, heterogénea y plural, inconsciente e indefinible, me parece una provincia modélica...”); Salvador Salcedo abordava el conflicte lingüístic; Vicente Ruiz Monrabal divagava sobre les bandes de música; Rafa Ventura aprofundia, amb el seu estil tan peculiar, en la vibració cultural; Pedro J. de la Peña tractava el tema de la poesia “en el País Valenciano” (qui ho diria, també); Ferran Martínez Navarro i Pere Maset explicaven la situació de la medicina al País Valencià, en un article exhaustiu i molt documentat, on fins i tot citen la revista alemanya *Das Argument...*», < https://www.eldiario.es/comunitat-valenciana/notes-de-lectura/pais-paper_132_8222617.html >. Darrera consulta: 18 de maig de 2022>

Com es pot apreciar, l'editorial del monogràfic recull plenament el passat fusteria del debat: «El idioma es el catalán, en su peculiaridad del valenciano, a excepción de alguna comarcas del interior de habla tradicionalmente castellana, por motivos históricos, y de las grandes urbes, Castellón, València i Alicante, fundamentalmente estas últimas, cuya burguesía ha vivido bajo la influencia del estamento administrativo y la “lengua oficial”». ³⁶ L'anàlisi social descrit per Millás no s'enten sense la lectura de *Nosaltres, els valencians*.

Ara bé, uns anys abans, l'any 1970 a *Los Suplementos*, es publica un dossier sota el títol *Cultura catalana. Perspectiva 70*. L'editorial comença per afirmar que «el fenómeno cultural catalán empieza ¡al fin! a ser un problema con resonancias peninsulares. La cultura catalana comienza a perder el carácter de *ghetto*, impuesto por circunstancias por todos conocidas, y despacio, muy despacio para lo que sería de desear, los hechos van modificándose en un sentido normalizador. Hacia un futuro, desgraciadamente lejano, mientras, por ejemplo, el idioma catalán no esté presente dentro de los cauces habituales (la escuela, la prensa, la radio y, por supuesto, la televisión) de desarrollo y desenvolvimiento». ³⁷ És d'agrair la generositat amb què es parla del futur normalitzat, malgrat la prudència amb que s'esmenten es circumstàncies de la *ghettificació* de la nostra cultura. En aquest punt, l'editorialista— segurament el mateix Ruíz Jiménez té un lapsus altament significatiu, ja que en mirar de superar el problema, el perpetua. Cal recordar que el sintagma «El problema catalán» ja està documentat a començaments de segle XX: Unamuno l'utilitza en un article de 1900, publicat a la *Revista política y parlamentaria*:

Hace más de medio año que en *El Globo*, escribiendo del problema catalán, recordaba lo que en la cuestión de Cuba nos sucedió. Fuimos de concesión en concesión, y todas a destiempo y con retraso. Su causa era la ignorancia, e ignorancia vencible, que es peor. Y añadía: «Ya muchos que protestaron años ha, cuando aún era tiempo de que se concediese autonomía a Cuba, alzan el grito porque piden muchos catalanes para su región el concierto económico de que disfrutaban las Vascongadas. Que no sea tarde cuando haya que dárselo»; ³⁸

³⁶ J(aime) MILLÁS, «Estudios sobre el País Valenciano», *Cuadernos para el diálogo*, Madrid, Edicusa, 1974, p. 6

³⁷ «No es sólo historia», *Cuadernos para el diálogo. Suplementos*, 13-14, p. 5

³⁸ Miguel de UNAMUNO, «Lo de Cataluña», *Revista política y parlamentaria*, 15 de maig de 1900. *Obras completas IX*, p. 709

i una mica més tard, el periòdic madrileny *El Mundo* —que estrany, que curiós, quina casualitat i quina coincidència!—, inaugura una secció fixa amb aquest títol amb un article de Pío Baroja: «La influencia judía»:

No sabemos cómo sería hoy el fenicio; pero sabemos cómo es el judío, raza afin a él, y el catalán de la costa se le parece. Los caracteres generales de la intelectualidad judía son en todas partes la habilidad, la tendencia internacionalista, el odio a la guerra y a todo lo violento y el amor al lujo. El catalán vulgar no tiene la tendencia de emigración del judío; ama su ciudad y su tierra y no quiere salir de ella. Del fenicio se decía lo mismo. Pero el catalán intelectual es emigrante y se desnacionaliza pronto, y en esto asoma el judío.³⁹

És evident que la tropologia sempre és una forma d'autoretrat, i els veritables autoretrats i autobiografies són els involuntaris. De fet, *Cuadernos para el diálogo* és coherent amb la seva tradició intel·lectual i política: tot plegat és una reescriptura permanent d'*España invertebrada*, de José Ortega y Gasset. El 13 de desembre de 1918, el periòdic dels Ortega va publicar un amb el títol «Existe otra España mejor dispuesta a resolver el problema catalán», i pocs mesos més tard Ortega comença a publicar els articles que en 1921 formaran *España invertebrada*, on es llegeix:

La forma concreta de hacer esto es, por ejemplo, la siguiente: en Barcelona y Bilbao luchan «nacionalistas» y «unitarios»; pues bien: el Poder central deberá prestar la incontrastable fuerza de que como Poder total goza a una de las partes contendientes; naturalmente, la unitaria. Esto es, al menos, lo que piden los centralistas vascos y catalanes, y no es raro oír de sus labios frases como éstas: «Los separatistas no deben ser tratados como españoles». «Todo se arreglará con que el Poder central nos envíe un gobernador que se ponga a nuestras órdenes».

Yo no sabría decir hasta qué extremado punto discrepan de las referidas mis opiniones sobre el origen, carácter, trascendencia y tratamiento de esas inquietudes secesionistas. Tengo la impresión de que el «unitarismo», que hasta ahora se ha opuesto a catalanistas y bizcainas, es un producto de cabezas catalanas y vizcaínas nativamente incapaces —hablo en general y respeto todas las individualidades— para comprender la historia de España. Porque, no se le dé vueltas: España es una cosa hecha por Castilla, y hay razones para ir sospechando que, en

³⁹ Pío BAROJA, «El problema catalán. La influencia judía», *El Mundo*, 15 de noviembre de 1907, Madrid

general, sólo cabezas castellanas tienen órganos adecuados para percibir el gran problema de la España integral.⁴⁰

Reeditat de manera constant, aquest ideari protofeixista i excloent —«sólo cabezas castellanas tienen órganos adecuados»— impregna tota la segona meitat del segle XX, i arriba (España!) fins els nostres dies.

Certament, dedicar un monogràfic a la cultura catalana l'any 1970 és ben meritori, i la nòmina de participants és altament representativa, incloent-hi escriptors de València i Mallorca, la qual cosa és un reconeixement de la unitat de la cultura catalana per sobre de les delimitacions administratives provincials: Manuel Sanchis Guarner, Joaquim Marco, Maurici Serrahima, J. Carrera Planas, Rafael Pradas, Joan Oliver, Maria Aurèlia Capmany, Terenci Moix, Carles Miralles, Joan Antoni Benach, Frederic Roda, Albert Manent, Josep Verdura, Antoni Romero, Baltasar Porcel i Jaume Fabra, il·lustrats amb un retrat de Jordi Rubió i vinyetes de Cesc i Pèrich.

Per raons evidents d'espai i per no abusar de la paciència del lector, no és el moment de comentar tots els articles d'aquest monogràfic; però a tall de conclusions sí extractarem la contribució de l'escriptor barceloní Terenci Moix, que tot just havia començat a escriure i publicar també en català: «No sé si conseguiré explicarme bien... Casi siempre que vienen a hacerme alguna entrevista me preguntan por qué escribo en catalán. De momento me asaltan deseos incontrolables de contestarles con aquella frase prodigiosa de Fuster (lo de dar la gana), pero accedo a un mínimo de razón y llego a comprender que si me lo preguntan es, sin duda, porque los pobres no se han enterado de nada».⁴¹ El títol del seu article és «El día que yo nací nacieron todas las flores... Y POR ESO ESCRIBO EN CATALÁN»; un divertidíssim, irònic (cigarreta planiana) i provocador assaig autobiogràfic sobre la insistència unamuniana en preguntar-li pel seu canvi de llengua literària, que conclou amb una esmena a la totalitat del monogràfic i de la revista:

¿Habéis entendido algo de lo que he dicho? Me temo que no. Los catalanes estamos acostumbrados a ser el caso raro de España. Estamos acostumbrados a que se nos brinde un «diálogo» cuando lo que queremos es un derecho. Estamos acostumbrados a que nos digan que nos entienden para después volver a casa y

⁴⁰ José ORTEGA Y GASSET, «¿Por qué hay separatismo?», *España invertida*, Madrid, Revista de Occidente, 1921 (1946), pp. 20-21

⁴¹ Terenci MOIX, «El día que yo nací nacieron todas las flores... Y POR ESO ESCRIBO EN CATALÁN», *Cuadernos para el diálogo, Suplemento 13-14. Cultura catalana, perspectiva 70*, Madrid, 1970, p. 29

enchufar el televisor y oír a un profesor que nos da clases de idioma castellano, el único que aprendimos en la escuela. Estamos acostumbrados a no tener periódicos, a que nuestros escritores hayan tenido que resignarse a ediciones minoritarias, mientras escritores infinitamente peores que ellos se llevaban premios literarios fundados en nuestra ciudad. Estamos acostumbrados a tantas cosas, que si he de ser sincero, me da lo mismo que me entendáis o no me entendáis.

Y os diré por qué: acabo de escribir una novela, *El sexe dels àngels*, que ya ha armado mucho ruido antes de salir y que, según la gente, se mete con todo el mundo de la cultura catalana. Es probable que sea cierto. Como es cierto que he escrito todos los artículos que he considerado necesarios metiéndome con todo el mundo. Y continuaré haciéndolo, qué duda cabe, pero siempre desde dentro. Porque a mí me gustaría mucho que mi cultura fuese perfecta, fuese internacional y vendible. O tal vez me gustaría pertenecer a otra cultura mejor y más brillante. Pero, ¿sabéis?, no tengo más que ésta. Es la mía.

No sé si me he explicado bien.⁴²

Segurament ningú a Bocaccio s'esperava un article com aquest. Els escriptors en castellà, tal com reconeix Esther Tusquets en les seves memòries, «habíamos ganado la guerra». La mateixa editorial que havia entrat a Barcelona per la Diagonal el 1939 de la mà de Franco, editava les novel·les de Moix. Algun dia caldria resseguir la intrahistòria de la *Gauche Divine* per a veure com va ser rebuda aquesta afirmació d'una de les seves figures estel·lars —més enllà de les autocelebracions que periòdicament es regalen en forma d'exposicions i llibres generalment sufragats per les institucions públiques en què s'han perpetuat des de l'època de Tuset Street.

EL MONÒLEG PERPETU

Tot i que les paraules de Terenci Moix servrien perfectament de conclusió a aquest article, cal referir-se una mica a l'actualitat que s'hi entreu: la *mesa de diàleg* entre la Generalitat i el Gobierno del Estado no només està demostrant que és una taula en què algunes de les cadires estan coixes, sinó que una de les parts ja coneix perfectament els girs argumentals amb què el sorprendrà el seu interlocutor, perquè per això les escoltes telefòniques han estat considerades en seu parlamentària imprescindibles per a mantenir l'ordre constitucional. No calen notes al peu de pàgina per a il·lustrar aquesta afirmació: el lector les anirà trobant, corregides i augmentades, entre el moment de lliurar aquesta article a la revista i el dia de la seva publicació. En resum: els catalans no som oberts al monòleg. ☺

| ⁴² *Ibíd.*, p. 31